

УДК 343.97

Анна Боровик,*ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО У ЗЛОЧИНАХ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНИМИ ТА МОЛОДДЮ НА ҐРУНТІ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ

Стаття присвячена висвітленню криміналістичної характеристики особи потерпілого у злочинах, вчинених неповнолітніми та молоддю саме з мотивів расової, національної та релігійної ворожнечі. Акцентовується увага на понятті «потерпілий у злочинах на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі», висвітлюється зв'язок мотивів злочину безпосередньо з особою потерпілого, розкриваються обставини, які підлягають встановленню під час вивчення особи потерпілого.

Ключові слова: елемент криміналістичної характеристики, особа потерпілого, мотиви расової, національної та релігійної ворожнечі, вивчення особи потерпілого.

Постановка проблеми. У статті 2 «Загальної декларації прав людини», прийнятої Генеральною Ассамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, зазначено: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [1]. Це положення Декларації знайшло своє відображення й в Основному Законі України – Конституції, безпосередньо в статті 24, яка говорить: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Положення рівності громадян та взагалі будь-якої особи, а також недопущення дискримінації за будь-якою з вищеперерахованих ознак закріплені й в інших міжнародних та національних нормативно-правових актах. Вагомим внеском до національного законодавства стало прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012, в якому в статті 1 розкрита сутність поняття «дискримінація», а саме: «Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, грома-

дянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [2]. Проте, незважаючи на досить активне декларування в національних нормативно-правових актах принципу рівності громадян та недопущення дискримінації за будь-якою ознакою, все частіше в Україні ми стикаємося з проблемою дискримінації осіб за расовою, національною та релігійною ознакою, а також з протиправними діями стосовно громадян та інших осіб, вчинених на ґрунті расової національної та релігійної ворожнечі, тому великого значення у розслідуванні і попередженні таких кримінальних правопорушень є приділення уваги саме особі потерпілого.

Стан опрацювання. Дослідженню питання криміналістичної характеристики потерпілого в механізмі вчинення злочинів приділялася увага з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, а саме: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. І. Долгової, В. Н. Кудрявцева, В. С. Мінської, Д. В. Рівмана, В. І. Полубинського, В. Я. Рибальської, Л. В. Франка, Є. О. Центрора, В. Є. Христенко, А. Л. Репецької, В. О. Тулякова, В. Ю. Шепітько та ін. Незважаючи на наявні наукові напрацювання щодо проблеми вивчення особи потер-

пілого у злочинах, вчинених неповнолітніми та молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, це питання потребує подальшого дослідження.

Метою статті є висвітлення та узагальнення характерних ознак особи потерпілого у разі вчинення злочинів неповнолітніми та молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі як елемента криміналістичної характеристики злочину.

Результати дослідження. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості насильницьких злочинів, вчинених учасниками молодіжних неформальних об'єднань, діяльність яких ґрунтується на почуттях расової, національної та релігійної ворожнечі.

За даними Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності Міністерства внутрішніх справ, на українських теренах найактивнішими та найагресивнішими вважаються ультраправі групи, що належать до руху «Біла влада – скінхед спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), українська філія світової екстремістської мережі «Кров і честь» (Blood & Honour), воєнізована неонацистська секта «Світова церква творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia, WCOTC). Їх об'єднує загальна ідеологія расизму та націоналізму, яка діє на принципах установаження переваги над особами інших рас та національностей. Найчисленніші групи скінхедів були зафіксовані у Києві, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Львові, Севастополі, Чернігові та Автономній Республіці Крим. Якщо у Росії масштаб скінхедівського руху обчислюється десятками тисяч осіб, то в Україні, за попередніми офіційними даними МВС України, сьогодні на обліку столичної поліції перебуває поки що 510 осіб віком від 14 до 27 років, які себе визнають скінхедами, із них 31 особа має судимість за хуліганство, грабежі й злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків. Зазвичай вони об'єднані у групи чисельністю 20-50 осіб без чіткої структури та організаційної побудови. Такі групи існують у Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Севастополі, Чернігові та Автономній Республіці Крим [3, с. 12-13].

Потрібно зазначити, що першочерговим під час розслідування злочину є саме вивчення особи потерпілого, особливо в тих випадках, коли особа злочинця не була встановлена.

На думку В. Ю. Шепітько, одним з основних елементів криміналістичної характеристики є особа потерпілого. Він вважає, що система ознак, що стосується особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживан-

ня, роботи або навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Дані про потерпілого включають також відомості про його віктимність (схильність деяких людей ставати внаслідок низки обставин жертвами певних злочинів) [4, с. 332].

М. І. Скригонюк відносить до одного з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину не безпосередньо особу потерпілого, а саме узагальнені дані про особу потерпілого, які є специфічними чи закономірними у справах певної категорії [5, с. 249].

Необхідно також наголосити на тому, що, наприклад, М. В. Салтєвський взагалі серед основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів виділяє тільки такі: 1. предмет безпосереднього посягання; 2. типову слідову картину вчинення злочину; 3. спосіб вчинення злочину; 4. особу злочинця, не виділяючи в окремий структурний елемент особу потерпілого, а лише ототожнюючи її з предметом безпосереднього посягання, яким, на його думку, в криміналістичному аспекті може бути людина, тобто її тілесна організація, розглядувана як фізико-біологічна система, що, вступаючи в різні взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі [6, с. 268].

Враховуючи позиції науковців, ми підтримуємо думку, що особа потерпілого є окремим елементом криміналістичної характеристики, оскільки ці злочини – це, насамперед, злочини насильницької спрямованості, які включають в себе такі склади злочинів, передбачених в КК України: умисне вбивство (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК), побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК), катування (ч. 2 ст. 127 КК), погроза вбивством (ч. 2 ст. 129 КК). Саме тому, на нашу думку, правильно вважати, що особа потерпілого під час розслідування даної категорії злочинів є одним з її важливих структурних елементів і повинна бути відокремленою від інших елементів для більш вдалого розслідування таких злочинів.

Крім того, потрібно зауважити, що особа потерпілого є об'єктом вивчення різних юридичних дисципліни – кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, юридичної психології, судової медицини та інших. Кожна з них вивчає потерпілого в різних аспектах, виокремлюючи свої особливості.

Що ж стосується безпосередньо поняття «особа потерпілого», то на законодавчому рівні воно визначено в статті 55 Кримінального процесуального кодексу України. Нею передбачено, що потерпілим у кримінальному

провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [7].

У «Криміналістичній енциклопедії» під редакцією Р. С. Белкіна зазначено, що потерпілим є особа, якій злочином заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Є самостійним учасником процесу. Про визнання особи потерпілим виноситься окрема постановка [8, с. 192]. Потрібно зазначити, що наведене поняття повністю передає зміст статті 49 Кримінально-процесуального Кодексу України в редакції 1960 року, який натеper вже втратив свою чинність. Аналогічної думки дотримується й Є. Е. Центров, однак він зазначає, що потерпілий також є і жертвою злочину, при цьому він не розділяє ці поняття [9, с. 12].

Таким чином, проаналізувавши поняття «потерпілий» як у криміналістичній науці, так і на законодавчому рівні, необхідно зазначити, що потерпілим у злочинах, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано, перш за все, фізичної шкоди, бо вони характеризуються своїм насильницьким характером по відношенню до жертви.

Необхідно також зауважити, що в категорії розглядуваних злочинів велике значення має мотив ненависті чи ворожнечі, який безпосередньо пов'язаний з особою потерпілого. Вчені, чий дослідження присвячені кваліфікації діяння за даними ознаками, пропонують відносити до таких мотивів внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати неповноцінність потерпілого через його приналежність до конкретної (іншої) нації, раси, сповідання ним відповідної релігії та внаслідок цього своє ненависне до нього ставлення [10, с. 11]. Злочини, що вчиняються із зазначених мотивів, характеризуються тим, що у винної особи неприязнь, почуття ворожнечі до потерпілого викликані не якими-небудь його особистими якостями, а тим, що він належить до певної нації (чи соціальної групи), раси чи релігії. Злочини, що вчиняються за мотивами расової, національної та релігійної ворожнечі, здебільшого спрочиняються та супроводжуються певними ідеологічними установками, що базуються на ознаках націоналізму, расизму, фашизму і т. п. У теорії права ідеологія розглядається як духовна влада над людським суспільством, яка регулює, мотивує та спрямовує діяльність індивідів в усіх сферах суспільства. Це система філософських, наукових, моральних, правових, політичних та інших знань про світ та роль у ньому людини, основу якої становлять соціальні вчення, концепції, доктрини, що формують нормативно-ціннісну основу суспільства [11, с. 221].

Наприклад, злочини даної категорії здебільшого вчиняються на основі ідеології фашизму, що проголошує ідею расової переваги. Таким чином, ідеологія, трансформуючись у мотив та мету, зумовлює певну злочинну поведінку особи, а також відповідний вибір потерпілого чи групи потерпілих.

Зважаючи на мотиви расової, релігійної та національної ворожнечі, можна зробити висновок, що для злочинця у виборі жертви важливим є, перш за все, її зовнішній вигляд, тобто її антропологічні особливості тіла та його окремих елементів, а також особливості одягу, що можуть свідчити про її належність до певної раси, національності або релігії. Звідси й такий «певний» вибір жертви. За останніми даними Інтернет-порталу «Громадський простір», загалом жертвами злочинів на ґрунті нетерпимості та дискримінації в Україні найчастіше стають: 1. Іноземці – вихідці з дальнього зарубіжжя; 2. громадяни України з неслов'янською зовнішністю; 3. роми, кримськi татари; 3. релігійні іудеї; 4. представники ЛГБТ-спільноти (лесбіянки, геї, бісексуали, транссексуали); 5. люди, що ведуть асоціальний спосіб життя, найчастіше наркомани [12].

Окрім особливого вибору жертви, необхідно зазначити, що суттєвою відмінною рисою злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, з точки зору особи потерпілого є їх тристоронній характер – обов'язкова наявність винних, потерпілих, а також тих, кому адресована інформація про ворожнечу або ненависть стосовно тієї чи іншої національності, раси або релігії. Найбільш незвичним і нетрадиційним є наявність третьої сторони, яка зазнає негативного впливу в результаті скоєння злочину. Найбільш складним у ситуації з третьою стороною є те, що вона здебільшого може бути досить не визначеною за кількістю, характеристиками та особливостями. До третьої сторони належать будь-які представники тієї національності, раси або релігії, стосовно яких злочинці проявляють свою ворожнечу або ненависть, чий почуття чи національну гідність принижують. Наприклад, за умови скоєння вбивства з мотивів національної нетерпимості позбавлення життя конкретної особи виступає лише проміжною ціллю злочинців, оскільки основна мета – приниження національної гідності інших представників цієї національності; інакше необхідно визнавати інший мотив злочину. При цьому третьою стороною конфлікту, або другим потерпілим у широкому розумінні цього слова, буде будь-який представник цієї національності [13, с. 20-21].

Зважаючи на вищевикладене, необхідно зазначити, що вивчення особи потерпілого під час розслідування злочинів, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, має вагомe значення, особливо на початковому

етапі розслідування, коли всю необхідну та значиму інформацію ми отримуємо саме від потерпілого. Як зазначає Н. Є. Шинкевич, вивчення особистості потерпілого – це цілеспрямований та планомірний процес збирання та дослідження слідчим соціальних та природничо-біологічних відомостей про нього в порядку та формах, установлених законом, з метою вирішення завдань судочинства [13, с. 20]. Потрібно зазначити, що це визначення є досить змістовним, оскільки саме на початковому етапі розслідування злочину одним із головних завдань слідчого є збирання та дослідження доказової інформації, отриманої з показань потерпілого, який здебільшого є єдиним джерелом інформації. Саме від потерпілих можуть бути отримані відомості про джерела криміналістичної інформації – свідків, предмети, пов'язані зі злочинном, дані, що сприяють пошуку злочинця та ін.

Як зазначає Ю. В. Гаврилін та Н. Г. Шурухнова, «інформація про потерпілого повинна включати демографічні дані (стать, вік, місце мешкання, професію і т. п.), відомості про характер та обсяг завданого йому збитку, фізичні, біологічні та психологічні особливості потерпілого, його спосіб життя, хвороби, віктимність поведінки, рівень культури, ціннісні орієнтації, наявність зв'язків і стосунків з іншими людьми. Дані про потерпілих та їхню поведінку дозволяють пояснити спрямованість та мотиви поведінки злочинця, його загальні та індивідуальні властивості [14, с. 56].

Як зазначено в спеціальній юридичній літературі, потерпілий виступає не тільки як джерело вербальної інформації про обставини злочину, а й як специфічний слідотворюючий та слідосприймаючий об'єкт. Взаємодіючи із суб'єктом злочину у визначених просторово-часових умовах, потерпілий усвідомлено чи не усвідомлено вносить різні зміни в обстановку місця події та так само стає носієм різних слідів (на одязі, тілі, інших предметах обстановки). Виявлення, фіксація, вилучення та дослідження всієї сукупності даних слідів криміналістичними засобами та методами сприяє надходженню в розпорядження слідчого необхідної доказової інформації [9, с. 54].

Висновки.

Особа потерпілого є одним з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, скоєних неповнолітніми або молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. Дані про особу потерпілого використовуються під час планування та проведення розслідування, особливо на першому його етапі.

Таким чином, дані про особу потерпілого мають велике значення, особливо під час

розслідування злочинів, скоєних на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, оскільки саме потерпілий на початковому етапі розслідування здебільшого є єдиним джерелом інформації, що надалі може сприяти якнайшвидшому викриттю злочинця та притягненню до відповідальності винних осіб.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини. Законодавство України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-17 у редакції від 30.05.201 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
3. Протидія ксенофобії в Україні: законодавчі аспекти та адвокатська практика: навчально-практичний посібник / М. С. Гончаров, О. М. Дроздов, А. С. Кравчун, А. М. Стебелев; за заг. ред. О.М. Дроздова. К.: 2012. 285 с.
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2010. 496 с.
5. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник. К.: Атіка, 2005. 496 с.
6. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page3>.
8. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Мегатрон XXI, 2000. 2-е изд. доп. 334 с.
9. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. М., МГУ, 1988. 159 с.
10. Шнайдер Л.Г. Преступления по мотиву национальности, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести в уголовном праве Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юр. наук: спец.12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право». Москва, 2006. 15 с.
11. Большая юридическая энциклопедия / В.В. Аванесян, С.В. Андреева, Е.В. Белякова, Е.В. Глазова и др. Москва: Эксмо, 2005. 688 с.
12. В Україні злочини, скоєні на ґрунті ненависті, воліють не помічати // Інтернет-портал «Громадський простір», новини від 18.06.2012. URL: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1843507>.
13. Шишкевич Н.Е. Актуальные проблемы криминалистической виктимологии: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юр. наук: спец.12.00.09 «Криминальный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Челябинск, 2004. 26 с.
14. Гаврилин Ю.В. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений. Курс лекций: учеб. пособие для вузов по спец. «Юриспруденция» / за ред. Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурухнов. М.: Книжный мир, 2004. 468 с.

В статье рассматривается криминалистическая характеристика потерпевшего в преступлениях, совершенных несовершеннолетними и молодежью именно по мотивам расовой, национальной и религиозной вражды. Акцентируется внимание на понятии «потерпевший в преступлениях на почве расовой, национальной и религиозной вражды», освещается связь мотивов преступления непосредственно с личностью потерпевшего, раскрываются обстоятельства, которые подлежат установлению при изучении личности потерпевшего.

Ключевые слова: элемент криминалистической характеристики, личность потерпевшего, мотивы расовой, национальной и религиозной вражды, изучение личности потерпевшего.

The article is devoted to highlighting the forensic character of the victim in crimes committed by minors and young people precisely on grounds of racial, national and religious hatred. The emphasis is placed on the concept of "victim of crimes on the grounds of racial, national and religious hatred", the connection of the motives of the crime with the victim's person, the circumstances which are to be established in the course of studying the person of the victim are revealed.

Key words: element of forensic characteristics, identity of the victim, motives of racial, national and religious hatred, study of the victim's personality.

